

het sovonblok

de nieuwe atlas is uit!

Jur Furda.

In 1983 werd het verzamelen van de gegevens voor het Atlasproject voor winter- en trekvogels afgesloten. Vijf jaar lang zijn de waarnemers bezig geweest met het tellen van één of meerdere atlasblokken. De meesten hebben niet de volle vijf jaar geteld. Sommigen waren bijna vergroeid met het project: zij telden de gehele periode 1978-1983. Na de data verzameling heeft het nog 4½ jaar geduurd voordat de rapportage van dit zeer omvangrijke project in de vorm van een boek klaar was. Het is een prachtig boek geworden. De atlas is de eerste in zijn soort in de wereld. Broed-vogelatlanten zijn er veel meer verschenen, maar een boek waarin zo gedetailleerd de verandering van de aanwezigheid van vogelsoorten in tijd en ruimte werd vastgelegd is absoluut uniek. De komende 15 jaar is niet te verwachten dat elders een dergelijke publicatie zal verschijnen. Er zijn maar weinig landen, waar het aantal amateur-ornithologen zo groot is als in Nederland. Ondanks het feit dat de districts-coördinatoren moeite hadden om alle blokken geteld te krijgen zijn de waarnemers redelijk goed over de ruimte verdeeld. Op elke honderd waarnemers in Nederland is er in een land als Spanje misschien maar één te vinden. Zelfs in Groot Brittannië, een land waar amateur-ornithologie zeer populair is, wordt dit project gezien als iets "om je vingers bij af te likken". In Groningen hebben meer dan 200 vogelaars er aan meegewerkt. Vogelwerkgroepen en enkele individuele tellers namen het project voor hun rekening in het Oldambt, het Zuidelijk Westerkwartier, de omgeving van de stad Groningen en Westerwolde. Op het Hogeland waren slechts her en der individuele vogelaars bezig om

een atlasblok te inventariseren. Die delen van de provincie waar niet voldoende tellers waren werden gedaan door de mensen van "de zwakke blokken pendeldienst". Het resultaat van al deze inspanningen was dat alle 115 blokken elke maand minimaal 2 jaar geteld werden. De Groninger waarnemers hoeven daarom, om het Gronings uit te drukken, niet bescheiden te zijn over de bijdrage die zij aan het project hebben geleverd. Maar ook in andere provincies werd goed werk geleverd. Dank zij de waarnemers, coördinatoren, de bewerkers en de auteurs is de Atlas een must geworden voor elke vogelaar, die meer wil dan het determineren van vogels alleen. Op de volgende pagina's ziet u een voorpublicatie. Het is een stuk over de grauwe gans en een samenvatting van de inhoud van het boek. Oordeelt u zelf.

Samenvatting

In de periode van oktober 1978 tot en met september 1983 waren duizenden amateurvogelaars in de weer met het nauwkeurig in kaart brengen van de Nederlandse vogelwereld. Van maand tot maand, 12 maanden per jaar en 60 maanden op rij, werd het voorkomen vastgelegd. Daarbij werd als geografische eenheid een grid van 5 x 5 km gebruikt, zoals ook voor de Atlas van de Nederlandse broedvogels het geval was. Mede met behulp van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (IJsselmeer en Waddenzee) en de voormalige Deltadienst van Rijkswaterstaat (Zeeuwse Delta) bleek het mogelijk vrijwel alle 1 767 atlasblokken tenminste éénmaal in deze vijf onderzoeksjaren voor elke maand te inventariseren. De volledigheidsgraad van het onderzoek per blok was zeer bevredigend.

Bij het vaststellen van de aanwezigheid van vogelsoorten in de blokken werd onderscheid gemaakt in: 1. gebruik makend van het terrein (code G) en 2. overtrekkend (code F). In vele blokken werd in geval van code G tevens de getalssterkte opgegeven.

De omvang van het onderzoek laat zich het best beschrijven in een aantal getallen. Het aantal deelnemers dat is opgenomen in de waarnemerslijsten bedraagt 3 400. Daaronder bevinden zich een groot aantal vogelwerkgroepen. Het totale aantal medewerkers zal de 5 000 dan ook ruimschoots overschrijden. De medewerkers aan het project stuurden 220 000 waarnemingskaarten in met een totaal van 5 000 000 waarnemingen. Deze betroffen 426 soorten en in het veld eenvoudig te herkennen ondersoorten. Bezien over de 60 onderzoeksmaanden resulteert deze massa aan gegevens in 20 000 verspreidingskaarten waarin, na het verwijderen van dubblures, 4 000 000 waarnemingen zijn verwerkt.

Een uitgebreide controle op de juistheid van de ingevoerde gegevens staat garant voor een betrouwbaar beeld van het voorkomen van alle Nederlandse vogels door het jaar heen.

In het eerste deel van de atlas wordt in een aantal algemene hoofdstukken allerlei uitleg en informatie aangaande totstandkoming en uitvoering van het atlasproject gegeven. Tevens wordt het voorkomen van vogels in Nederland samenvattend besproken, waarbij wordt ingegaan op factoren die daarop van invloed kunnen zijn als weersomstandigheden en landschapstructuur. Jaarcyclus en avifaunistische aspecten komen daarbij eveneens aan de orde.

Het grootste deel van de atlas wordt in beslag genomen door besprekingen van het voorkomen van de afzonderlijke vogelsoorten. Om alle atlasblokken onderzocht te krijgen heeft vijf jaar veldonderzoek plaatsgevonden. De resultaten daarvan zijn samengevoegd tot 12 kaartbeelden; voor elke kalendermaand één kaart. Daartoe is per maand steeds de maximale codering uit de vijf jaren aangehouden (code G gaat boven code F) en het maximale getelde aantal vogels. Door het cumuleren van de gegevens over de vijf jaren ontstond een volledige dekking over het land, al kunnen de kaartjes een te optimistisch beeld geven over het voorkomen, ten gevolge van jaarlijkse verschillen in verspreiding.

Van 338 soorten wordt het voorkomen in de vorm van verspreidingskaarten weergegeven. De opgegeven codes en aantallen worden met verschillende symbolen aangegeven. Hoe hoger het opgegeven aantal vogels in een blok des te dikker de stip op de kaart. Bij soorten die gedurende het gehele jaar kunnen worden waargenomen zijn 12 kaarten opgenomen: januari tot en met december. Het betreft 197 soorten. Bij soorten die in de wintermaanden (vrijwel) niet voorkomen zijn de kaarten van december, januari en februari niet afgebeeld, terwijl bij soorten die in de zomermaanden incidenteel voorkomen de kaarten uit de maanden juni, juli en augustus achterwege zijn gelaten. Aldus zijn er 55 soorten met 9 kaartjes. Bij schaarse soorten is de verspreiding tot drie perioden samengevoegd: maart tot en met juni, juli tot en met oktober en november tot en met februari. Volstaan wordt bij deze soorten dus met drie verspreidingskaarten (44 soorten). Bij zeldzame soorten worden alle waarnemingen in één kaartje samengevoegd (42 soorten). Bij soorten die minder dan twaalf kaartjes kregen toebedeeld wordt de gewonnen ruimte vaak benut voor opmerkelijke verspreidingsbeelden uit afzonderlijke onderzoeksmaanden of diagrammen die doortrekperiodes of aantalsveranderingen illustreren. Bij de meeste soorten wordt het voorkomen gedurende de 60 onderzoeksmaanden in de vorm van een staafdiagram weergegeven. Deze geeft het percentage van de blokken waarna de soorten in de betreffende maanden is aangetroffen, waarbij een correctie heeft plaatsgevonden voor het aantal per maand onderzochte blokken.

Het voorkomen, en in het bijzonder de verspreiding, wordt van soort tot soort uitvoerig besproken in de begeleidende tekst. Daarbij wordt aandacht besteed aan trekgedrag en ecologische eisen en wordt ingegaan op historische gegevens of bijzondere verschijnselen die in de loop van het project werden waargenomen. Bij broedvogels wordt aan het eind van de tekst een raming van het aantal broedparen c.q. territoria gegeven. Tenzij anders vermeld betreffen deze ramingen de periode 1979-85. Bij vergelijking van deze schatting met die uit de Broedvogelatlas (Feixira 1979) bedenke men dat door toegenomen kennis in de afgelopen jaren over verspreiding en dichtheden van broedvogels de aantallen vaak wat hoger uitvallen, zonder dat er sprake is van een werkelijke toename van de soort!. Onderzoek naar de verspreiding van vogels door het jaar heen is een nieuw fenomeen. De kaarten in deze atlas wijzen op de enorme dynamiek die de verspreiding van vele vogelsoorten op onze geografische breedte karakteriseert. De duiding daarvan moet door de geringe ervaring op dit terrein noodgedwongen vaak speculatief blijven. De kaartjes zelf vormen

Inhoudsopgave

- 7 Voorwoord
- 8 Inleiding
 - 8 het SOVON-onderzoek in vogelvlucht
 - 8 het atlaswerk in Europees verband
- 9 Het onderzoek
 - 9 doelstelling en voorbereiding
 - 10 handleiding en waarnemingskaarten
 - 12 medewerkers en coördinatie
 - 12 aanvullende gegevens
 - 13 bijsturing
 - 15 volledigheid
 - 16 soortenrijkdom
- 18 De Atlas
 - 18 verwerking van de gegevens
 - 18 controle
 - 19 onwaarschijnlijke waarnemingen
 - 19 volledigheid van de verspreidingskaarten van 20 000 naar 4 000 kaarten
 - 22 volledigheid van de opgegeven aantallen
 - 23 vergelijking met de Broedvogelatlas
- 24 Vogels en hun patronen
 - 24 jaarcyclus en avifaunistische status
 - 26 trek en overwintering
 - 27 trekrichting en -banen
 - 28 invasievogels
 - 28 aantalsverloop
 - 29 landschappen en biotopen
 - 31 vergelijking verspreidingskaarten en biotopen: een aanzet
 - 33 van broedvogel - naar wintervogeldistricten v.v.
 - 33 waarnemers en hun patronen
- 34 Vogels en het weer
 - 35 het weer in 1978-1983
 - 36 strengheid van de winter en vorstvluchten
 - 38 aankomst en vertrek
 - 38 doortrekintensiteit en wind
 - 41 inundatie van uiterwaarden
- 42 De Nederlandse vogels in de periode 1978-1983
 - 42 inleiding
 - 44 soortbesprekingen
 - 534 zeldzame soorten (1 kaart)
 - 551 soorten met weinig waarnemingen in de periode 1978-83 (geen kaart)
- Bijlagen
 - 1. Aanwijzingen voor veldonderzoek
 - 2. Beoordeling veldonderzoek in een blok
 - 3. Beoordeling volledigheid blokkenonderzoek
 - 4. Controle gegevens
 - 5. De Nederlandse avifauna in een notedop
 - 6. Populatieschattingen
 - 7. Verantwoording

Samenvatting

Summary/Introduction to the species accounts

Literatuur

Register

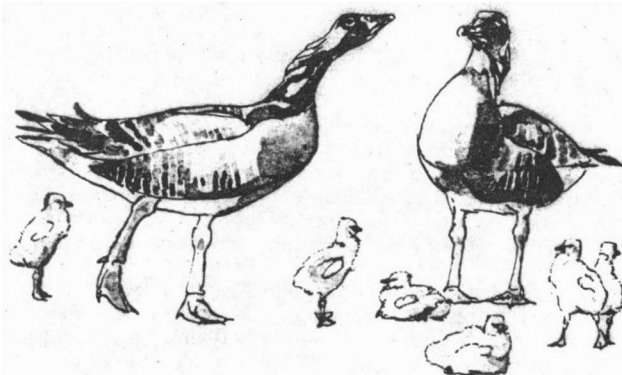
Grauwe Gans

Anser anser

De Grauwe Gans broedt zeer verspreid in de gematigde delen van Europa en overwintert vooral in West- en Zuid-Europa (c. 120 000 exemplaren). Broedvogels uit Scandinavië en Duitsland trekken naar Nederland; een deel blijft hier overwinteren, maar de rest trekt door naar overwinteringsgebieden in Spanje.

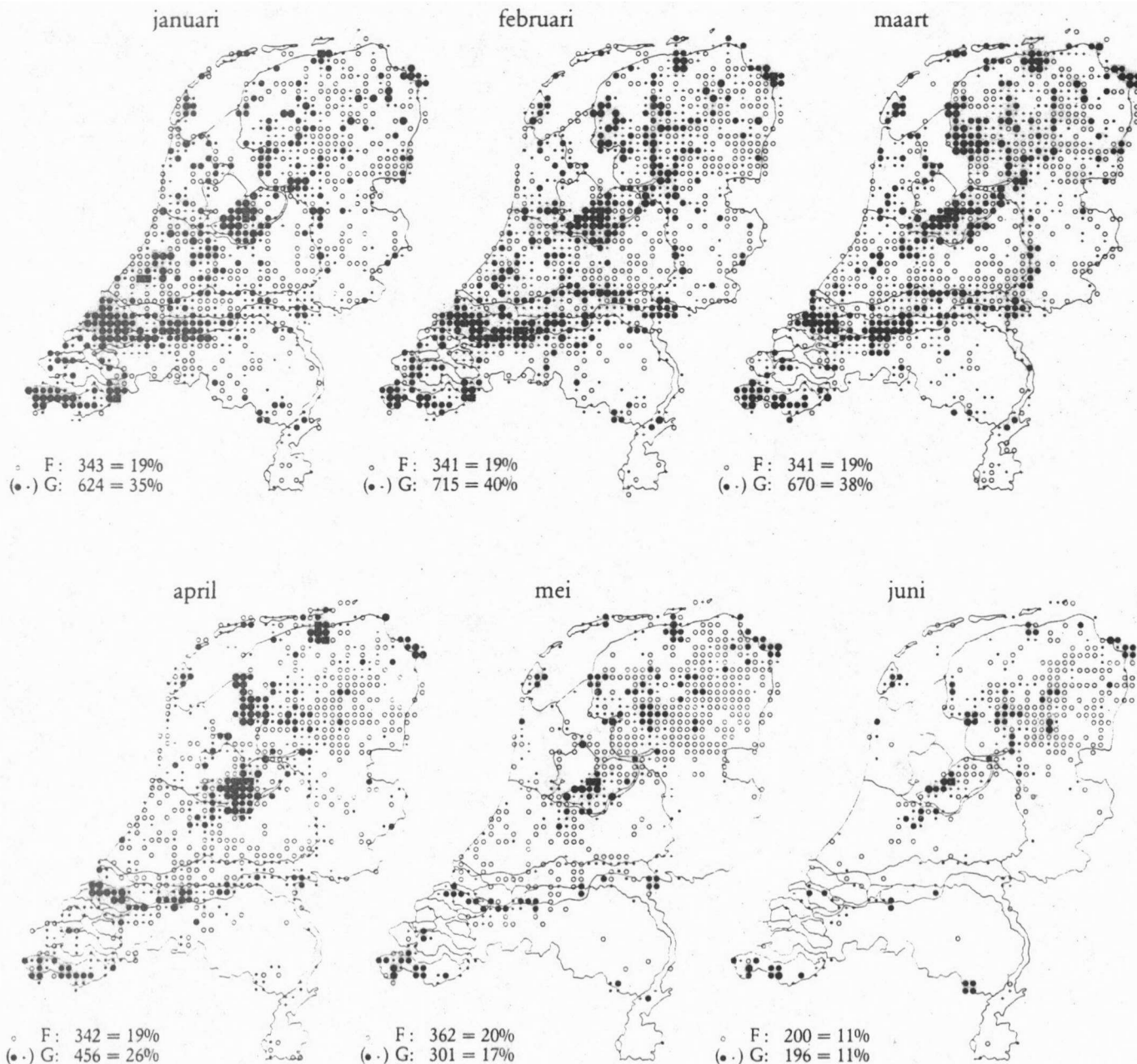
Grauwe Ganzen broeden ook in Nederland, maar met vele ups en downs. In de eerste helft van deze eeuw verdween de soort als broedvogel van het toneel, om vanaf de jaren vijftig in toenemende mate terug te keren. Bij deze hernieuwde vestiging waren zowel wilde vogels betrokken als nazaten van uitgezette dieren. De Nederlandse broedbiotoop bestaat uit ondiepe wateren met een weelderige vegetatie van onder meer riet, lisodde of moerasandijvie. Sinds 1957 bevinden zich in ons land ook plaatsen waar Grauwe Ganzen tussen eind mei en half juli de slagpennen ruien. Gelet op de aantallen zijn deze vogels grotendeels van buitenlandse origine. Buiten de broedtijd houdt de soort zich op in open akker- of graslandgebieden.

De Grauwe Gans is in Nederland de enige gans die het hele jaar door in noemenswaardige aantallen kan worden waargenomen. De presentie is het hoogst tijdens de najaarstrek in oktober en de voorjaarstrek in februari-maart, op een dieptepunt in juni en juli. De jaarlijkse verschillen in presentie worden vooral veroorzaakt door het verspreidingsgedrag en niet door fluctuaties in de aantallen. Dit blijkt wanneer de presentie wordt vergeleken met de aantallen die tijdens de landelijke ganzenstellingen zijn vastgesteld. Zo verschilde de presentie in de koude maand januari 1979

niet van die in de andere winters, terwijl de aantallen wel lager waren, resp. 4 000 en 10 000-13 000. Blijkbaar hebben de kleine aantallen zich wel over een grote oppervlakte verspreid. Ook de doortrek in maart, als de aantallen ten opzichte van februari doorgaans sterk toenemen, komt uit de presentie weinig naar voren.

De verspreiding in de maanden mei tot en met augustus wordt bepaald door de broedvogels en ruiende exemplaren. Als broedvogel komt de soort onder meer voor in de Friese Meren, de Oostvaardersplassen, de Biesbosch en her en der in het rivierengebied. Zo'n 7 000-10 000 ruiende Grauwe Ganzen houden zich op in de Oostvaardersplassen. De trek van

en naar deze ruiplaats leidt tot een groot aantal meldingen van overtrekkende vogels in NO-Nederland. De aantallen die elders in het land ruien, zoals op het Haringvliet, bedragen per locatie niet meer dan een paar honderd.

Van september tot en met november ligt het zwaartepunt van de verspreiding in Zuidelijk Flevoland, de Dollard, het Lauwersmeer, de Workumerwaard, het Haringvliet/Hollands Diep en Saeftinge. In de onderzoeksjaren werden landelijk maximaal 51 000 exemplaren geteld, in november 1982. Overtrekkende Grauwe Ganzen worden in grote delen van het land gezien, hoewel in het uiterste zuidoosten en noordwesten minder dan in het midden.

In december en januari is de verspreiding afhankelijk van de aard van de winter. In een zachte winter is de soort op de meeste pleisterplaatsen wel aanwezig, al zijn de aantallen kleiner dan in het najaar. In de strenge winter 1978/79 daarentegen werden alleen in de Delta aantallen van betekenis gezien; elders was de soort verdwenen of zeer schaars. Een vorstperiode in december 1981 verjoeg eveneens veel Grauwe Ganzen uit ons land. Ook de periode waarin de voorjaartrek plaatsvindt varieert al naar gelang het winterweer. In zachte winters begint de trek al in januari, is in februari in volle gang en ebt weg in maart en april. Tijdens de winter 1978/79 daarentegen kwam ze laat op gang en vond geconcentreerd in maart en april plaats. De verspreiding tijdens de voorjaartrek lijkt overigens sterk op die in het najaar, maar de aantallen pleisteraars zijn lager (in 1979 en 1980 20 000 exemplaren, uit andere jaren ontbreken tellingen).

Het aantal broedparen in ons land bedraagt momenteel *c.* 200–300. De aantallen doortrekkers en wintergasten waren in de onderzoeksperiode hoger dan in de eerste helft van de jaren zeventig. Hoewel intense droogte de Marismas van de Guadalquivir, het belangrijkste Zuid Europese over-

winteringsgebied, teisterde in de winters 1980/81 tot en met 1982/83, waren er in ons land geen aanwijzingen voor een dramatische afname van de via Nederland trekkende populatie.

Literatuur: 314, 352 t/m 361, 632, 634, 711

